

Nationalismen

Nationalism är uppfattningen att nationen, i betydelsen ett folk med en gemensam identitet, ska utgöra grunden för en stat och inte monarken. Nationens gemensamma identitet kan antingen vara geografisk (de som bor inom samma stats gränser) eller kulturell (de som talar samma språk och som har en gemensam historia, religion och kultur).

I början av 1800-talet var de flesta staterna dynastiska och byggde därför på lojaliteten gentemot en kung, en tsar eller liknande. Nationalismen ville ersätta denna lojalitet med nationalstater där nationen, ett folk med en gemensam identitet, utgjorde grunden för staten.

UTBLICK : Romantiken (ca 1790-1840)

Den kulturella riktning som följde på upplysningen heter romantiken. Romantikerna intresserade sig bland annat för historia, särskilt det egna landets. De menade att varje folk hade en själ – en folksjäl. För att hitta denna folksjäl samlade vissa av dem in bland annat folksagor och folkliga traditioner. Med denna rörelse skapades en uppfattning om det egna folket, den egna nationen.

Johann Gottfried von Herder (1744–1803) var en tysk diktare som menade att språket påverkar hur människor tänker: Fransmän tänker annorlunda än tyskar, som i sin tur tänker på ett annat sätt än svenskar. Han menade att dessa olikheter var viktiga att bevara, eftersom alla språkområden tillsammans bidrog till mänsklighetens framsteg. Herder menade att kulturen (språket) skapade nationen.

Rousseau hade en uppfattning om den allmänna viljan (se sidan 222), där olika grupper av människor – bildligt talat – tillsammans skrivit under ett kontrakt, som fastslog vilka lagar som skulle gälla för dem. Rousseau menade att medborgarskapet skapade nationen.

Båda två hade tre saker gemensamt:

- I både historien och politiken var nationerna de viktigaste aktörerna, inte enskilda personer eller internationella organisationer.
- De olika nationerna var tydligt åtskilda.
- En person kunde bara tillhöra en nation.

Statsbegreppet

Det finns en mängd olika begrepp för att beteckna länder och deras styrelseskick. Ibland talar man om *länder* eller *riken*, vilket är synonyma begrepp och vanligen syftar på ett geografiskt område. *Staten* eller *kronan* syftar för det mesta på styret (myndigheter, maktutövning) i ett område. Ibland talas även om *nationalstater*, som består av en stat och en nation (folk).

Nationalstaten

Ur idén om olika nationers folksjälar och gemenskap genom språken uppstod över hela Europa nationella rörelser som, på olika sätt, kämpade för att skapa egna stater – nationalstater.

Den äldre dynastiska staten bestod av en mängd olika makthavare: kungar, kejsare, biskopar och styrande i städer. Dessa kunde samtidigt göra anspråk på skatter och besluta om rättskipning.

I de nya nationalstaterna skulle medborgarna komma att få bara *ett* maktskikt över sig, nämligen den centrala staten (i betydelsen 'myndighet'). Vidare skulle staterna omfatta ett bestämt geografiskt område som inte nyckfullt kunde ändras på grund av exempelvis kungahusets arv eller giftermål.

I teorin skulle de nya nationalstaterna bestå av ett folk, som talade samma språk, delade samma historia och levde i ett eget område som de själva styrde.

Under romantiken var känslan det viktiga, inte förnuftet som under upplysningen. Människan var en del av naturen, vilket gärna visades i konsten. Målning av Caspar David Friedrich (1774-1840).

Nationalismen och folkbegreppet

HISTORIESYNER

Ett problem för nationalismen var att det i de flesta länder fanns mer än en språkgrupp (i Sverige fanns till exempel svenskar, finnar, samer och romer) och ibland bodde ett och samma folk i flera olika länder (till exempel tyskar och slaver). I Italien talade bara 2,5 procent italienska till vardags år 1860 – resten hade olika lokala dialekter som uppfattades som olika språk.

I andra nationer var det gemensamma historiska och kulturella ursprunget problematiskt. Hur kunde till exempel amerika-

nerna uppfatta sig som ett folk? De hade ingen egen nation före 1783. De löste problemet genom att inte definiera sig i etniska, religiösa eller språkliga termer utan i politiska: "Amerikaner är sådana som önskar vara det." Det kallas för statsnationalism.

Vidare fanns det grupper som alla uppfattade som ett eget folk, med ett eget språk och en egen historia som inte fick någon stat, till exempel kurderna. Judarna – som under årtusenden fått klara sig utan en egen stat – fick vänta tills Israel bildades 1948.

UTBLICK : Italien

Garibaldi trär den italienska stöveln på Viktor Emanuel II.

Italien före enandet.

Det område som vi idag kallar Italien bestod i början av 1800-talet av en rad oberoende italienska stadsstater, kungadömen och Kyrkostaten (föregångaren till Vatikanstaten). Under 1800-talet försökte italienarna skapa ett enat Italien. De ville skapa ett rike där alla italienare skulle kunna samlas, trots århundraden av självständiga stater. Frågan var om de skulle välja en republikansk eller monarkisk väg.

I det första, trevande kuppörsöket år 1834 deltog Giuseppe Garibaldi, en italiensk nationalhjärte. Han misslyckades och blev landsförvisad.

1848 försökte den italienske revolutionären Giuseppe Mazzini ena Italien genom att utropa en italiensk republik. Republiken krossades dock efter några månader.

Genom det tredje försöket ville det sardiska kungarikets premiärminister Camillo di Cavour skapa en monarki. Han använde sig av storpolitiken för att ena de italienska staterna under den sardiske kungen, Viktor Emanuel II (1820–1878). Han allierade det sardiska kungadömet med Frankrike. Därefter anföll han Österrike, för att därigenom se till att Österrike inte skulle blanda sig i den italienska politiken. Detta ledde till att flera småstater slöt sig till Sardinien, som därigenom kunde upprätta en norditaliensk stat. Men hela Italien enades inte.

Det fjärde försöket började som ett försök att skapa en republik, men slutade med en monarki. Det var Garibaldi som kom tillbaka till den italienska halvön, återigen med målet att skapa ett enat Italien. Cavour lät

honom hållas, eftersom de båda arbetade i samma riktning. Garibaldi lyckades med militära medel erövra såväl Sicilien som Syditalien. När han hotade Kyrkostaten förstod dock Cavour att Garibaldi var på väg att gå för långt och ingrep. Tillsammans skapade de ett gemensamt italienskt kungarike utan Kyrkostaten. Viktor Emanuel II blev Italiens förste kung år 1861.

Bara för att alla stater formellt hade samlats under en kung var det inte självklart att alla italienare också kände sig italienska: "Vi har skapat Italien, nu måste vi skapa italienare", sa en italiensk författare och politiker. År 1870 enades Italien fullständigt då även Kyrkostaten gick med.

Tyskland

Tyskland bestod i början av 1800-talet av nästan fyrtio olika stater, förenade i det lösa Tyska förbundet under Österrikes ledning. År 1834 gick de flesta tyska staterna samman i en tullförening, som tillsammans med kanaler och järnvägar förband de tyska staterna med varandra. Österrike valde dock att stå utanför denna förening.

Många tyskar ville skapa en tysk nationalstat. Tyskarna hade två möjliga lösningar att välja på, den lilltyska och den stortyska lösningen. I den lilltyska lösningen skulle de tyska staterna ingå, ledda av Preussen. Enligt den stortyska lösningen skulle även Österrike ingå i den tyska nationalstaten. Men då skulle sannolikt den habsburgska dynastin leda den.

Otto von Bismarck (1815–98) var den preussiske politiker som kom att ena Tyskland och skapa det Tyska riket 1871, inspirerad av bland annat Italien. Han såg till att utnyttja de nationalistiska stämningarna som fanns för att skapa ett tyskt rike. Han ville inte veta av någon demokrati eller starka parlament, utan ville avgöra tidens frågor med "blod och järn" – inte med "vackra tal och förhandlingar".

De tyska stater som ännu inte hade gått med i det framväxande Tyskland fick han över på "sin" sida genom tre snabba, medvetet framprovocerade krig mot Danmark (1864), Österrike (1866) och Frankrike (1870–71).

Tyskland gick segrande ur samtliga dessa krig och alla tyska stater

Bismarck avsätts

Bismarck skulle forma Tysklands utrikespolitik nästan ett par årtionden efter landets enande. När den nye kejsaren Wilhelm II tillträdde 1888 var dock Bismarcks dagar i den högsta tyska ledningen räknade. Här har en engelsk tecknare skildrat avsättningen av den erfarna kanslern år 1890. "Lotsen lämnar skeppet" visar hur Bismarck stiger av. Kvar ombord blir den nye ytlige och äregirige kejsaren. Den tyska utrikespolitiken efter 1890 präglades av osäkerhet och oskicklighet, något som bidrog till att skaffa landet fiender och slutligen till det första världskriget.

De tyska staterna före enandet 1871.

Österrike 1815-1919.

UTBLICK : ter ville gå sin egen väg, vilket slutade i en kompromiss 1867: dubbelmonarkin Österrike-Ungern. Riket kom att bestå av två likställda delar med egna författningar och parlament, men som båda skulle regeras av den habsburgske monarken.

Det habsburgska riket skulle finnas kvar fram till första världskrigets slut 1918, då det kom att delas upp i flera mindre nationalstater.

Osmanska riket

Från 1600-talet började en lång utdragen nedgång för Osmanska riket. Den berodde framförallt på att:

- konflikter med perserna försvagade riket
- inkomsterna från karavanhandeln och erövringarna minskade
- svaga regenter öppnade för interna maktstrider.

När Osmanska riket blev svagare såg grekerna sin chans och reste sig mot sultanen på 1820-talet. Med hjälp av Frankrike, Storbritannien och Ryssland kunde osmanerna besegras. Därefter frigjorde sig även Rumänien, Bulgarien, Serbien och Albanien från Osmanska riket.

I Balkankrigen (1912-1913) angrep Serbien, Grekland, Montenegro och

slöt upp bakom Preussen. Därmed kunde Bismarck ena landet. Preussens kung blev hela Tysklands kejsare och han lät Bismarck stå vid statsrodret.

Det habsburgska riket

I både Italien och Tyskland verkade nationalismen enande – två nya nationalstater bildades. Men i det habsburgska riket verkade nationalismen i stället splittrande. Det bestod i mitten av 1800-talet av flera olika stater, regioner och landskap: bland andra Österrike, Ungern, Kroatien, Slavonien, Transylvanien och Venetien (i nordöstra delen av dagens Italien).

Österrike uteslöts från de tyska staternas nationsbyggande. Ungerska nationalis-

• Bulgarien, som alla tidigare varit en del av Osmanska riket, osmanerna.
• Men även inom Osmanska riket växte nationalismen och drömmen om
• ett stort turkiskt rike. Problemet var att den armeniska befolkningen
• låg i vägen för detta. Kunde man lita på dessa kristna armenier då andra
• kristna grupper gjort uppror och lämnat det Osmanska riket? Frågan
• ställdes på sin spets då Osmanska riket gick in i första världskriget på
• Tysklands sida. År 1915, mitt under brinnande krig, påbörjades därför ett
• folkmord där mellan en och två miljoner armenier dödades eller drevs ut
• i öknen för att dö.

• Tillsammans med armenierna försvann också Osmanska riket från
• kartan i och med första världskrigets slut. En ny stat, den turkiska repub-
• liken, utropades 1923. Staten kom att ledas av
• president Mustafa Kemal (1881–1938), som från
• 1933 fick hedersbenämningen Atatürk ('turkar-
• nas fader'). Han såg även till att Turkiet blev en
• sekulär stat, där religionen inte skulle få spela
• någon avgörande roll i politiken.

Nationalismens olika sidor

Nationalismen är svår att definiera, mycket svårare än politiska ideologier som konservatism, liberalism och socialism, eftersom den har så många skepnader och används på olika sätt av olika grupper.

Splittrande eller enande nationalism?

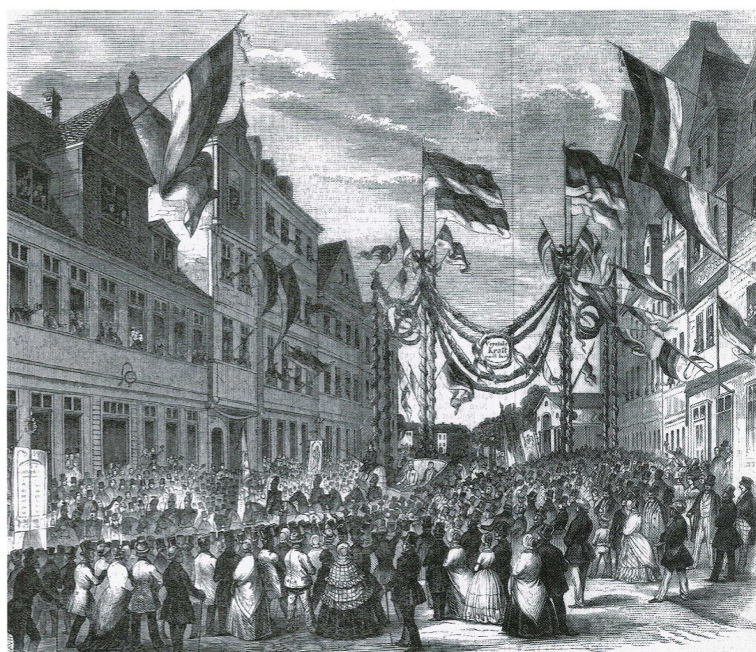
Nationalismen kunde verka både splittrande och enande, beroende på hur länderna såg ut: Tyskland och Italien enades, medan de habsburgska och osmanska rikena splittrades. I princip skulle alla som talade till exempel tyska och som hade en gemensam historia kunna enas i en tysk nation. Men ändå blev de tysktalande staterna Tyskland och Österrike två stater och inte en.

Fredlig eller aggressiv nationalism?

Flera romantiker, såsom Herder och Rousseau, såg det positiva i en mångfald nationer. De menade att alla kunde leva sida vid sida. Dessutom skapade nationalismen en samhörighet i de moderna samhällena – i stället för bygemenskapen eller religionen blev nationalismen det nya sättet att identifiera sig. Det är den tidiga och fredliga nationalismen.

Den aggressiva nationalismen uppstod mot slutet av 1800-talet. Den

Nationalistiska känslor skapades genom nya festligheter och användande av flaggor. Här hälsas ärkehertig Johan av Österrike välkommen till Frankfurt 1848.

Vad är nationalism?

HISTORIESYNER

Är nationalismen en ideologi (såsom liberalismen) eller en religion (såsom protestantismen)? Statsvetaren Benedict Anderson hävdar att nationalismen snarare bygger på en känsla av samhörighet än en verklig gemenskap. Han talar om *föreställd gemenskap*. Därför menar han att nationalismen har mer gemensamt med religion än ideologi. Han hävdar också att nationalismen är mer knuten till döden och föreställningen att dö för sitt land, än någon av de politiska ideologierna. Ta till

exempel den okände soldatens grav, som finns i många länder. Det är en minnesplats för en helt anonym fransk, rysk eller amerikansk soldat som dött i något krig. Bara nationalismen kan framkalla sådana ceremonier, påstår Anderson. Det vore absurd att tänka sig "den okände marxistens grav". Man offerar inte sitt liv för en politisk ideologi, däremot för en religion, menar han.

tyske politikern Heinrich von Treitschke (1834–1896) menade att nationalism inte hade med fred, rättvisa eller frihet att göra. I stället var nationalismen en kamp mellan nationerna, där den starkaste skulle vinna. Den enskilda nationen skulle endast bry sig om sin egen överlevnad. Denna form av nationalism underblåste en destruktiv tävlan mellan de europeiska staterna. De konkurrerade med handel och tullar, dessutom började de bygga upp stående arméer. Detta bidrog först till imperialismen, flera krig under 1800-talet, och sedan till både det första och andra världskriget.

En gammal eller modern företeelse?

Historikerna är oense om när nationalismen föddes. Även om nationalstaten bara är cirka 200 år gammal har det tidigare funnits olika folkslag, såsom engelsmän, judar, slaver och svenskar. En del av dessa folkslag hade i praktiken redan på 1700-talet nationalstater, till exempel Storbritannien och Frankrike. Den stora skillnaden är att den moderna nationalstaten gjorde nationen och nationalismen mycket betydelsefullare. Framförallt hade nationalismen ingen politisk betydelse före 1800-talet.

Nationalism underifrån eller ovanifrån?

Genom upplysningen och sekulariseringen förlorade kyrkan en del av sin makt över människorna och i stället blev nationalismen det sammanhållande kittet.

De amerikanska och franska revolutionerna lade grunden för nationalismen i och med att de gjorde folket till en politisk kraft, oavsett om man såg på folket utifrån deras språk och kultur (Tyskland, Italien) eller deras medborgarskap (USA).

Vid flera tillfällen skapade krig en folklig nationalism, till exempel i Frankrike under Napoleonkrigen, där alla soldater deltog och slogs för sitt fädernesland. Vid andra tillfällen, till exempel under 1830 och 1848

års revolutioner, startade folkliga uppror med krav på liberala rättigheter och demokrati.

I början var nationalismen en radikal, liberal rörelse som fruktades av den styrande eliten (kyrkan, aristokratin och dynastierna), vilket gjorde att den motarbetades. Senare, när de styrande såg att den kunde använda kraften i nationalismen för sina egna syften, ändrades denna inställning. Av olika anledningar kom nationalismen att ta sig många olika uttryck:

- Industrialiseringen hade ett stort behov av att arbetarna kunde läsa och att de var utbildade. För att lösa dessa problem skapades skolor för att kunna massutbilda befolkningen.
- Det behövdes ett gemensamt språk, så att alla kunde tala med varandra. Inom militärutbildningarna försökte myndigheterna sätta ut dialekter och i stället skapa ett gemensamt språk som alla kunde kommunicera med.
- I skolorna lärdes samma geografi och historia ut till alla elever. På museerna fick alla se samma monument, vilket skapade gemensamma minnen.
- Även tid- och myntenheter gjordes lika varandra inom de olika nationalstaterna - och i några fall skapades internationella standarder. Metersystemet som uppfunnits under franska revolutionen spreds till olika länder. Samtidigt skapades nationella tider i de enskilda länderna. Inte minst var de nya järnvägarna orsaken till detta. Det blev också mycket enklare att sprida nya standarder tack vare effektiva tryckpressar och tillkomsten av moderna massmedier.
- Ytterligare ett sätt att skapa gemenskap var att använda symboler och riter som kopplades till nationen. Flaggor fanns redan under medeltiden, men de förändrades under 1800- och 1900-talen. Nya nationalsånger (den första var den brittiska *God save the King/Queen* från 1745) samlade såväl barn som vuxna. I Skottland blev kilten en symbol för en anrik historia, och skotska klaner började bära den i början av 1800-talet.

Redan i läseböcker för småskolan (lågstadiet) präntades nationalism och patriotism in i elever med syftet att göra dem till goda medborgare. Här från den mycket spridda läroboken *Sörgården*, som trycktes i 1,2 miljoner exemplar.

Den andra industriella revolutionen

Perioden 1865-1914 karaktäriserades av en mängd nya uppfinningar. Även mycket ny kunskap kom människan till godo. Detta kom att lägga grunden för 1900-talets teknologiska samhälle.

En viktig anledning till att så många nya uppfinningar såg dagens ljus i Europa var att de europeiska staterna stödde uppfinnarna, till exempel genom att ge dem patenträtt på sina idéer.

1800-talets industri skapade mycket gott, men innebar också många gånger förändrade villkor och ibland svåra umbäranden för stora befolkningsgrupper.

Industrialismens sprids

I början av 1900-talet hade USA blivit den största industrinationen i världen. Samtidigt hade Tyskland tagit över Storbritanniens plats som Europas ledande industrination, bland annat tack vare nya uppfinningar inom kemi, elektricitet och stålindustri.

Det var också under denna period som industrialiseringen spreds till Europas utkanter, som Skandinavien och Ryssland. Dessa outvecklade länder kunde dock utnyttja den teknik som redan tagits fram i de tidiga industrinationerna.

I Balkanländerna, Spanien, Portugal, Grekland och andra sydligare delar av Europa, skulle det ännu dröja en tid innan den industriella revolutionen slog igenom.

Eiffeltornet byggdes till världsutställningen i Paris 1889 och gav världen ett prov på vad det nya stålet kunde åstadkomma. Bilden är ett vykort som såldes som souvenir på världsutställningen.

Vetenskap och teknik

Under denna period sammanfördes vetenskap och teknik mycket mer än tidigare. Efter 1870 gjordes få viktiga uppfinningar av amatörer utan utbildning, till skillnad från tiden under den första industriella revolutionen.

Tekniken påverkade också produktionen och arbetets organisation. Nya kemiska processer och elektricitetens införande ställde krav på en storskalig industri och de stora stålskeppen krävde enorma skeppsvarv. Mer och mer gick man alltså från små arbetsplatser där enskilda hantverkare arbetade på egen hand, till stora fabriker där varor massproducerades.

De hinder som bromsade eller fördröjde produktionen försökte man avhjälpa med vetenskap och teknik: I Tyskland saknades vissa råvaror, vilket ledde till att de tyska vetenskapsmännen försökte framställa konstgjorda (syntetiska) ämnen. I USA var lönerna höga, något som ledde till att man där försökte skapa arbetsbesparande uppfinningar.

UTBLICK : De nya uppfinningarna

Stålet

Stål är starkare än järn och kan beroende på legeringen, sammansättningen, få olika egenskaper. Stål kan exempelvis få en hög grad av böjlighet eller göras rostfritt. Nya framställningssätt av stål var en av de viktigaste innovationerna och lade grunden för den andra industriella revolutionen.

Det var inte särskilt svårt att göra stål – utmaningen var att göra det billigt. Britten Henry Bessemer utvecklade en process som löste problemet redan 1856, men hans stål var till en början av dålig kvalitet. Tack vare andra uppfinnare förbättrades dock stålets kvalitet successivt och det kom att användas alltmer.

Den årliga världsproduktionen av stål ökade från 80 000 ton år 1850 till 28 000 000 ton år 1900. I dag är den cirka 1 300 000 000 ton.

De kemiska processerna

Inom kemin gjordes flera upptäckter som skulle få stor betydelse för utvecklingen. Detta gällde särskild en mängd olika konstgjorda ämnen, som färgämnen och konstgödsel.

Även dynamiten utvecklades under denna tid. Dynamit är ett sprängämne som innehåller nitroglycerin, en vätska som exploderar vid mycket små stötar. Svensken Alfred Nobel (1833-1896) kom på att om man lät ett poröst material suga upp nitroglycerinet upphörde stötkänsligheten

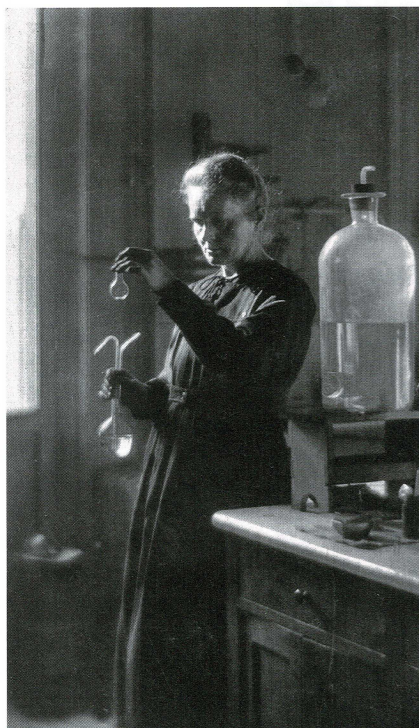
Industriproduktion

Tabellen visar olika länders industriproduktion i procentandelar av hela världens industriproduktion.

	1870	1913
USA	23,3	35,8
Tyskland	13,2	15,7
Storbritannien	31,8	14,0
Frankrike	10,3	6,4
Ryssland	3,7	5,0
Italien	2,4	3,1
Kanada	1,0	2,0
Belgien	2,9	2,0
Indien	-	1,2
Sverige	0,4	1,1
Japan	-	1,0
Övriga länder	11,0	12,7

patent = ensamrätt att utnyttja en uppfinning

Nobelpriset

Tack vare sina uppfinningar var Alfred Nobel vid sin död mycket förmögen. Enligt hans testamente skulle en fond bildas och avkastningen från den delas ut som pris i fysik, kemi, fysiologi eller medicin, litteratur samt ett fredspris.

Marie Curie är den enda person som fått Nobelpris både i fysik (1903) och kemi (1911). Mest känd är hon för upptäckten av radium och radioaktivitet.

• utan att sprängkraften gick förlorad. Han tog patent på dynamit 1867.
• Med hjälp av denna uppfinning kunde man spara mycket arbete, och det
• kom särskilt till nytta vid gruvdrift och vid stora anläggningsarbeten.

• Plast var ett helt nytt ämne som forskarna lärde sig att framställa.
• Denna uppfinning såg dagens ljus 1869, men inte förrän på 1920-talet för-
• stod forskarna de bakomliggande principerna.

• Särskilt viktig för kvaliteten och framställningen av olika plaster,
• men också för produkter som konstgödsel och sprängämnen, var möjlig-
• heten att framställa ammoniak i stor skala. Det var den tyske kemisten
• Fritz Haber som lyckades lösa den gåtan 1913, en upptäckt som gav ho-
• nom 1918 års nobelpris i kemi.

• Oljan

• År 1859 började man utvinna olja i en källa i Pennsylvania i USA. Produk-
• tionen var till en början blygsam. Mineraloljan hade främst två använd-
• ningsområden: som smörjmedel och som belysning (fotogen). Oljan kom
• att ersätta valolja och paraffin och blev på kort tid en mycket betydelse-
• full produkt. Redan 1865 var det USA:s sjätte största exportvara.

• Oljeindustrin ledde till ökad ekonomisk aktivitet på en rad områden.
• För att kunna frakta stora mängder olja krävdes särskilda järnvägsvag-
• nar med tankar. En del av frakten kunde ordnas med långa rörledning-
• ar. Dessutom behövdes raffinaderier för att rena oljan och framställa oli-
• ka produkter som smörjolja, diesel, fotogen och bensin. Men framförallt
• möjliggjorde den ökade tillgången på olja en ny, mycket betydelsefull
• industri: bilindustrin, som delvis byggde på utvecklingen av förbrän-
• ningsmotorn.

• Det blev i början på 1900-talet möjligt att tillverka bilar till lägre kost-
• nader än tidigare. Detta skedde tack vare billigare stålframställning och
• bättre tillgång på varor som glas och gummi. Bilindustrin genererade i
• sin tur ytterligare arbetstillfällen eftersom bilismen krävde bra, asfalte-
• rade vägar, broar och bensinstationer. USA blev bilens och bilindustrins
• förlovade land. En av förutsättningarna var att den amerikanska reger-
• ingen och delstaterna satsade stort på att bygga ut vägnäten. Ända fram

till 1980-talet var den amerikanska bilindustrin ledande, då Japan tog över rollen som världens största biltillverkare.

Elektriciteten

Elektriciteten hade fascinerat forskare från mitten av 1800-talet. Tack vare den brittiske fysikern Michael Faradays generator från år 1831 blev det möjligt att omvandla mekanisk energi till elektricitet. Försök att göra det omvända, det vill säga att omvandla elektricitet till mekanisk energi, resulterade i den elektriska motorn som togs i bruk cirka 1890.

Elektriciteten gjorde det möjligt att kommunicera på ett nytt sätt. Först ut var telegrafen, som började användas på 1830-talet. Den första telegrafkabeln över Atlanten lades ut 1865-66. Ur telegrafen utvecklades telefonen av Alexander Graham Bell. Den första telefonlinjen upprättades mellan Chicago och New York 1892. Telefonerna minskade behovet av springpojkar på större företag och myndigheter drastiskt. Senare uppfanns radion och ett första meddelande sändes över Atlanten 1901.

Thomas Alva Edison uppfann den elektriska glödlampan 1878, och med elektriskt ljus kunde man nu lysa upp bostäder på ett mycket billigare sätt än tidigare.

Nya produktionssätt

Alla dessa uppfinningar ledde till ett nytt, mer effektivt sätt att producera varor på. Detta nya produktionssätt kan sammanfattas i fyra punkter:

- **Mekanisering:** Alltmer arbete gjordes med hjälp av maskiner, ofta elektriskt drivna. Filen ersattes till exempel av slipmaskinen.
- **Automatisering:** De mekaniserade maskinerna gjordes så att de kunde arbeta själva, med endast mänskliga övervakare.
- **Standardisering:** Många delar standardiserades, det vill säga att de gjordes exakt lika varandra, vilket gjorde arbetet mer effektivt.
- **Serieproduktion:** Tack vare mekaniseringen, automatiseringen och standardiseringen blev det möjligt att använda det löpande bandet, vilket gjordes först av Henry Ford 1913 i hans bilfabrik.

Det löpande bandet

På Fords fabriker hade en ny uppfinning börjat användas: det löpande bandet. Här syns slutstationen vid tillverkningen av A-forden. Arbetet blev mycket effektivare: bilens pris kunde sänkas med 70 procent samtidigt som arbetarnas lön fördubblades. En rad nya produkter som dammsugare och radioapparater började tillverkas i stor skala på samma sätt.

UTBLICK : Industrialiseringens följder

Om industrialiseringens följder ska uppfattas som positiva eller negativa diskuteras fram och tillbaka. Den tidiga industrialiseringen var av ondo för samtidens arbetare, eftersom de generellt sett fick det sämre än vad de haft tidigare. Men senare fick både arbetare och andra samhällsklasser det bättre – åtminstone rent materiellt. Dödligheten gick ner, och bostäder och hygieniska förhållanden förbättrades.

Den industriella revolutionen fick enorma konsekvenser för samhället på kort och på längre sikt. Konsumtionen ökade och miljöproblemen växte. Att många gick från jordbruksarbete på landsbygden till industriarbete i städerna påverkade också andra delar av samhället. Det innebar bland annat att:

- sekulariseringen fortsatte
- frikyrkor uppstod
- nya vetenskaper uppstod
- den borgerliga medelklassen fick större inflytande
- en ny kvinnosyn växte fram
- äktenskapet förändrades
- arbetarklassen växte fram.

Sekularisering

Flera av de förändringar som urbaniseringen medförde kan sammanfattas i ordet *sekularisering*. Med sekularisering menas att religionen förlorar i betydelse – människor blir mindre troende, man börjar förklara världen med naturvetenskapliga, rationella tänkesätt – och därmed minskar även kyrkans makt i samhället.

Urbaniseringen var en viktig orsak till att religionens inflytande minskade, eftersom stadens anonymitet gjorde det möjligt för dem som ville komma undan kyrkans och prästernas övervakande blickar. Även för dem som tidigare pliktskyldigt hade gått i kyrkan blev det lättare att ”glömma bort” gudstjänsterna.

Den mest betydelsefulla vetenskapsmannen när det gäller sekulariseringen var Charles Darwin (1809–1882), som blev världsberömd för boken *Om arternas uppkomst* år 1859. Inte för att han själv förespråkade sekulariseringen, utan för att hans slutsatser tydligt bröt mot kyrkans principer. Om man kunde ifrågasätta att de olika arterna var skapta av Gud, var steget inte långt till att ifrågasätta även andra religiösa trossatser.

Inte oväntat blev Darwin starkt kritiserad av kyrkan för, som den menade, hans förnekande av Gud i människans skapelse. Andra var bekymrade över om det kunde finnas plats för moral i Darwins värld, där naturens ordning byggde på en kamp för överlevnad.

Denna sekularisering var ingenting nytt utan hade börjat redan un-

der upplysningen. Att läskunnigheten och utbildningsnivån steg var en viktig del i denna utveckling. Den moderna stadens framväxt skyndade dessutom på utvecklingen.

Frikyrkorna

Hur reagerade troende på den alltmer tilltagande sekulariseringen? Frikyrkorna uppstod ur olika rörelser som vuxit fram bland både präster och vanligt folk. Genom dessa rörelser kunde människor ta avstånd från den gamla statskyrkan och i stället bilda nya frikyrkor, till exempel metodistkyrkan, baptistkyrkan och frälsningsarmén. De kallas ibland också väckelsekyrkor, eftersom de ville "väcka" det personliga engagemanget hos medlemmarna. Redan före industrialiseringen fanns det frikyrkor, men de blev särskilt vanliga under 1800-talet.

Ett annat sätt att ta avstånd från den etablerade kyrkan var att bilda kristna, socialistiska samfund. Dessa sammanslutningar menade att industrialismens problem varken kunde lösas genom de marknadsekonomiska krafterna eller genom fackföreningarna.

De nya frikyrkorna vände sig särskilt mot tre problem i samtiden: slaveriet, prostitutionen och alkoholismen.

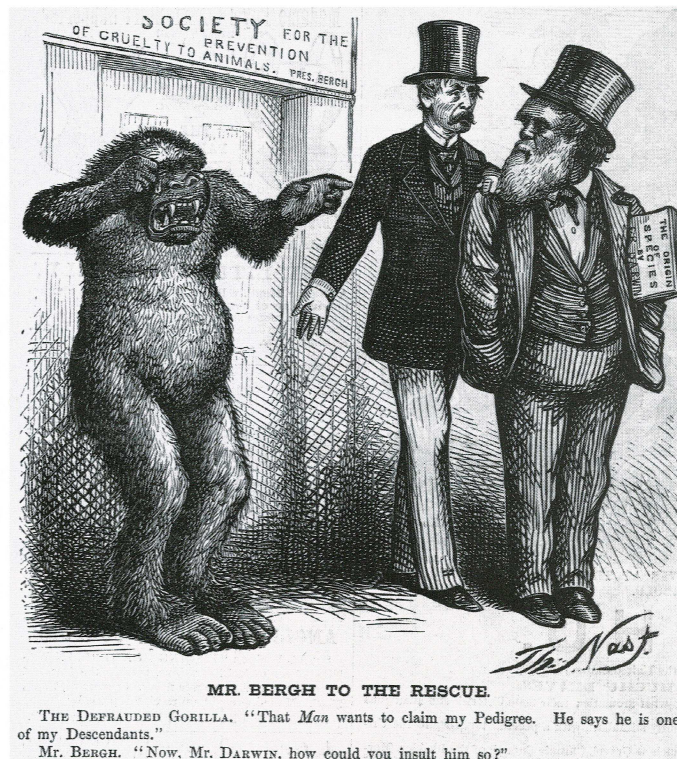
En borgerlig medelklass

Skillnaderna inom medelklassen var stora, men den enades av en särskild livsstil. Till den hörde bland annat de många middagsbjudningarna och förändrade matvanor. Man började även dela gemensamma värderingar om vad som var rätt och riktigt och hur man skulle umgås. Men det som framförallt skilde en medelklassfamilj från en arbetarfamilj var att i medelklassen hade man åtminstone en tjänare.

En ny kvinnosyn

I äldre tider var män och kvinnor beroende av varandra för överlevnaden. De arbetade tillsammans, men med olika saker. Vid behov kunde de hjälpas åt. Kvinnor hade sina "kvinnliga" kompetensområden, inom vilka männen inte hade någon kunskap, till exempel barnmorskeyrket. En del av dessa var "nyckelpositioner" för att överleva, till exempel kunskapen att ta hand om mat.

På grund av detta beroende av varandra gifte en bonde vanligen om sig om hans hustru dog. Han behövde en kvinna för att ta hand om går-

Herr Bergh kommer till räddning

Den bedragne gorillan: Den *mannen* gör anspråk på min stamtavla. Han säger att han är en av mina ättlingar.
Herr Bergh: Men, herr Darwin, hur kan du förolämpa honom så?

dens "kvinnliga" uppgifter. Faktum är att han var mer beroende av henne än tvärtom, eftersom en kvinna kunde sköta "mansjobb" vid behov. Dessa regler var kulturella och kunde skifta mellan olika platser – på en del håll kunde män ta hand om mat (eller i alla fall viss typ av mat).

Detta innebär dock inte att kvinnor hade en stark ställning i andra sammanhang. De var underordnade männen i lagen, särskilt när det gällde äganderätt och inom äktenskapet.

I och med det nya lönearbetet försvann de gamla kvinnliga kompetensområdena. Många arbetarkvinnor fick i stället utföra enkla och monotona arbetsuppgifter i fabriker.

Inom medelklassen växte en ny kvinnosyn fram, som starkt fördömde att könen blandades i arbetet. I England var exempelvis det normala att kvinnor mjölkade kor, men i vissa områden sköttes mjölkningen traditionellt av män. Utsända statliga utredare menade att detta inte var "naturligt". Men i stället för att acceptera att både män och kvinnor kunde sköta detta arbete, ville de förklara "problemet". Utredarna kom då fram till att kvinnorna i dessa områden var lata.

Den nya medelklasskvinnan skulle vara ekonomiskt beroende, medan mannen skulle vara ekonomiskt oberoende och dessutom familjeförvärdare. Medelklasskvinnan blev därför hemmafru. Man menade att de kvinnor som hörde till arbetarklassen skulle hålla sig till rent kvinnliga yrken, som att passa upp på andra. Arbetsuppgifterna blev striktare uppdelade i manliga och kvinnliga. Detta ledde bland annat till förslag om att brittiska butlers inte skulle få rösträtt, eftersom de hade kvinnliga arbeten. Med tiden fick kvinnorna dock bättre möjligheter till utbildning och till att sköta sin egen ekonomi.

Äktenskapet förändras

Kvinnan skulle nu bli mannens stöd i livet och hennes roll framför andra blev mamman, som tog hand om barnen och handlade mat (som

butler = betjänt

Genusregler och tolkning av mjölkande män

VETENSKAP

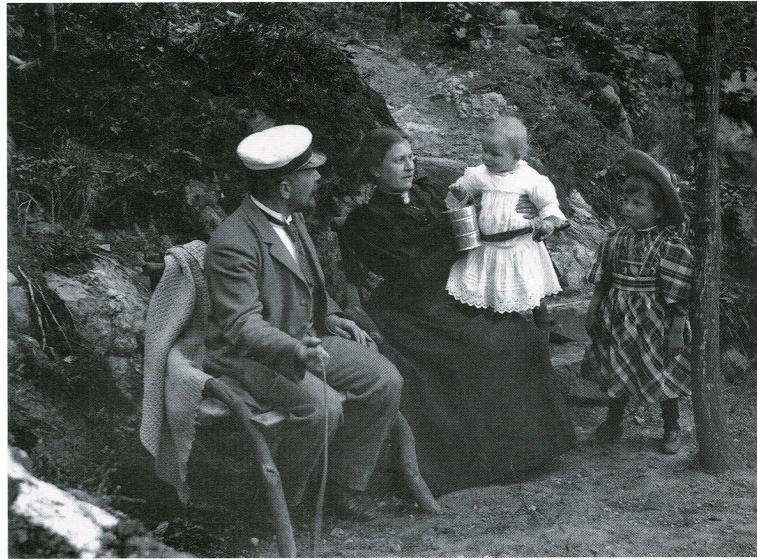
Hur ska vi förstå att de engelska utredarna ansåg att kvinnorna var lata som lät sina män mjölka? Ett sätt att tolka det på är att säga att de hade fördomar om hur världen såg ut (till exempel vem som skulle göra vad): Kvinnor mjölkar och män mjölkar inte. Eftersom män inte mjölkar måste man förklara varför män just i dessa områden mjölkar. Den enda förklaringen som utredarna kunde tänka sig var att kvinnorna av någon anledning valde att

inte mjölka. Och den anledningen var lathet.

Men dessa kvinnor var knappast latare än andra, där rådde bara andra genusregler (se Källkritisk nyckel) för vem som skulle göra vad. Man kan i stället säga att utredarna försökte förstå förhållandena utifrån sin egen "karta" av hur verkligheten skulle se ut. Det var viktigt att skilja på manligt och kvinnligt och att det manliga var mer värt (enligt genusreglerna).

• i de växande städerna nästan kunde vara ett hel-
• tidsarbete). Men när medelklasshustrun fick råd
• med tjänstefolk behövde hon inte heller ägna sig
• åt detta på heltid. Kärleken blev då många gång-
• er grunden för äktenskapet. Som en följd av detta
• blev även skilsmässa i viss utsträckning accepta-
• belt om kärleken försvann i ett äktenskap.

• Man kan säga att den romantiska kärleken blev
• den nya och nödvändiga ingrediensen i ett lyck-
• ligt äktenskap. Tidigare hade kärleken i och för
• sig varit bra, men den var inte nödvändig för att
• hålla samman makarna. Det fanns även personer
• som till prästernas fasa började hävda att man in-
• te ens behövde gifta sig för att leva tillsammans.

Familj fotograferad 1894 med hjälp av fjärrutlösare.

Romantisk kärlek blev en allt viktigare grund för äktenskap. Målning från 1874 av Edouard Manet.

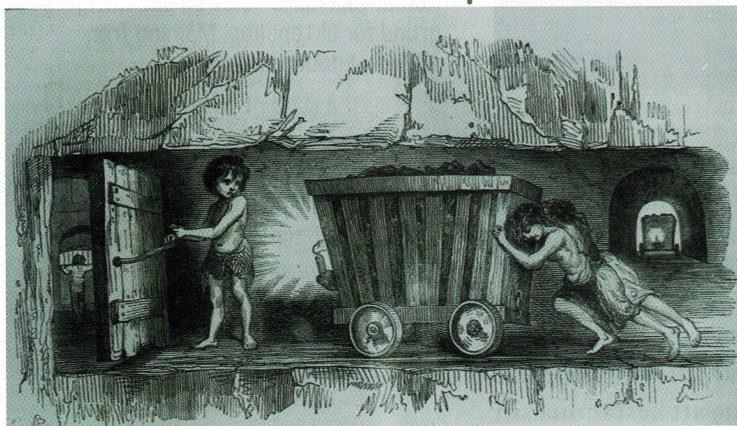
Arbetarklassen

• Det nya industrisamhället hade många entusiaster, men också kritiker.
• Några ansåg att fabriker förstörde det traditionella levnadssättet och
• att natur och miljö tog skada. Fabriker var långt ifrån några säkra ar-
• betsplatser.

• I England var det i början svårt att rekrytera arbetskraft till de nya fa-
• brikerna. De som arbetat inom förlagssystemet tyckte ofta att arbetet i
• fabriker var motbjudande. De var till exempel vana att bestämma sin

Mot barnarbete

Barnarbete på farliga arbetsplatser var vanligt. Illustrationen visar hur barn arbetar med en kolvagn i en trång engelsk gruvgång. Bilden publicerades i en parlamentsrapport år 1842. Teckningar som denna gjorde allmänheten upprörd och bidrog till en lagstiftning som förbjöd gruvbolagen att använda all kvinnlig arbetskraft och pojkar yngre än 10 år i det underjordiska arbetet.

• arbetstakt och att planera arbetet själva. I fabriken var de tvungna att
• följa maskinernas rytm på bestämda tider, under långa dagar i ett hårt
• och monotont arbete. Dessutom fanns en del alternativ till fabriksarbe-
• tet. Man kunde till exempel försörja sig som tjänstefolk eller lantarbe-
• tare.

• Svårigheten att få tillräckligt många arbetare ledde bland annat till
• att många arbeten sköttes av kvinnor och barn. Robert Blincoe var sju år
• gammal när han 1799 tillsammans med andra pojkar och flickor flytta-
• des från fattighuset i London till ett bomullsspinneri i Nottingham. Där
• väcktes han sedan varje morgon klockan 5 och fick en frukost bestående
• av gröt och grovt bröd. Halv sex började han arbeta i fabriken och höll
• på – utan raster – fram till klockan 12. Efter en matpaus fortsatte arbe-
• tet. Arbetstiden brukade ligga kring 14 timmar per dag, ibland ytterli-
• gare någon timme.

• År 1833 stiftade det engelska parlamentet äntligen lagar som skulle
• skydda barnen mot de värsta sidorna av fabrikstillvaron. Enligt en ut-
• redning kunde förhållandena vara mycket dåliga. Här beskrivs hur det
• kunde gå till i en fabrik:

*Det förekommer ofta att herr Horseman startar fabriken tidigare på morgo-
• nen än vad som är brukligt. Skulle ett barn vara dåligt när förmannen går
• sin rond så knackar han barnet på axeln och säger "kom hit". I ett hörn av
• rummet finns en järncistern som är fylld med vatten. Han lyfter pojken i be-
• nen och doppar huvud i cisternen och skickar sedan tillbaks honom till arbe-
• tet för resten av dagen.*

• Att arbetarna i de nya industrierna var fattiga och levde ett hårt liv är det
• ingen tvekan om. Men det liv som de lämnat hade också varit fattigt.

• Det är oklart hur levnadsförhållanden ändrades för arbetarna under
• den industriella revolutionens första tid. Tiden 1780–1820 medförde in-
• te några större ekonomiska förbättringar, däremot sämre arbetsvillkor.

Långsamt blev situationen något bättre fram till 1850 för att därefter mer märkbart förbättras. En arbetares köpkraft ökade med cirka 50 procent mellan åren 1770 och 1850. Framst gällde förbättringen mat och kläder, medan bostadsstandarden tog längre tid att höja.

Fabrikssystemet och marknadsekonomin

De som satsade pengar i fabriker och produktionen ville kontrollera arbetsprocessen och arbetarna på ett effektivare sätt. Nya maskiner kom i hög utsträckning att styra arbetstakten.

Men det var inte bara maskinerna som bestämde utvecklingen. Med det nya marknadsekonomiska systemet växte en ny inställning fram i förhållande till arbetet. I det gamla samhället arbetade man och hustru tillsammans för att få mat på bordet. Om de lyckades med det, hade det varit ett bra år. Företagarna såg i arbetet ett sätt att tjäna pengar. Det gällde att vara bättre än sina konkurrenter och hela tiden blicka framåt, mot nya investeringar och framtida inkomstkällor. Denna nya inställning kom till stor del att driva den fortsatta utvecklingen.

Arbetarna organiserar sig

Övergången från jordbrukssamhälle till industrisamhälle ändrade både arbetsdagens tider och dess innehåll. Arbetarna hade flera orsaker att vara missnöjda: De fick slita hårt i ohygieniska och farliga fabriker och de fick dåligt betalt. Kravaller, spontana upplopp och strejker förekom tidigt. Myndigheterna reagerade ofta hårt och till en början var det förbudet för arbetarna att bilda fackföreningar. Med tiden blev arbetarna medvetna om sig själva som en grupp med gemensamma intressen som stod i konflikt med andra samhällsgruppers, exempelvis industriägarnas, intressen. De engelska arbetarna ville inte finna sig i förbuden mot att bilda fackföreningar. I synnerhet de mest kvalificerade arbetarna, såsom snickare, typografer och maskinister, bildade fackföreningar ändå. De ville förhandla med arbetsgivarna om lönerna och på andra sätt ta till vara sina intressen.

Motvilligt godtog det brittiska parlamentet år 1825 arbetarnas rätt att bilda fackföreningar. Men det var svårt att bilda en gemensam organisation för alla arbetare. Tills vidare höll sig de engelska arbetarna till ett system med olika fackföreningar för olika yrken.

Den tredje kommersiella revolutionen

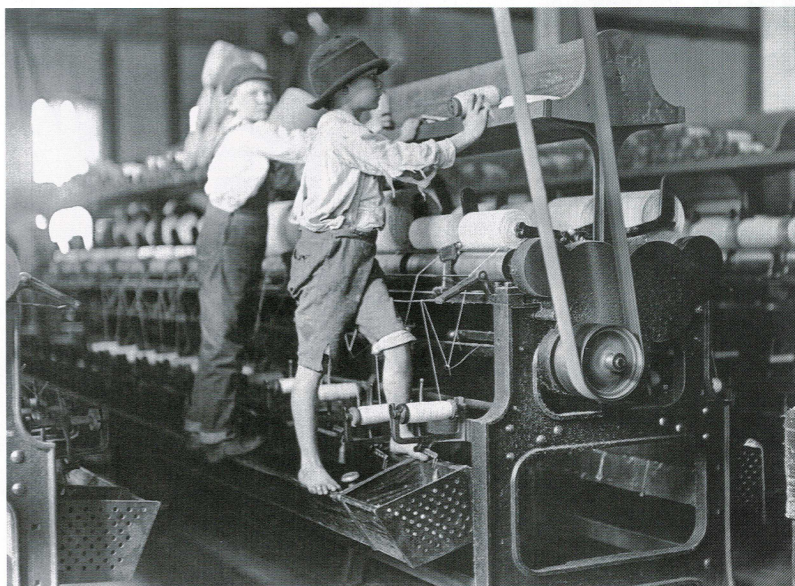
Den tredje kommersiella revolutionen inträffade i och med den andra industriella revolutionen.

Fabrikerna tillverkade varor mycket billigare på grund av nya uppfinningar och massproduktion. När en vara kan produceras i större mängder blir de också billigare. För till exempel en bil behöver man bara göra en ritning som kan återanvändas. Ju billigare något blir att framställa, desto billigare kan det också säljas – och med lägre pris ökar även efterfrågan.

Hushåll och företag

Att människorna gick från att vara jordbrukare till att bli lönearbetare har historiker tolkat på många olika sätt. Ett sätt att förklara vad detta innebar är att säga att hushållen gick från att vara en kombinerad produktions- och konsumtionsenhet (där alla hjälptes åt att producera den mat och de varor som behövdes inom det egna hushållet) till att bli renodlade konsumtionsenheter (hushåll) som köper mat och varor från produktionsenheterna (företagen).

Det skulle dröja innan allt skadligt barnarbete förbjöds i västvärlden. Bilden visar två pojkars arbetsmiljö vid en bomullsfabrik i USA år 1909.

I enlighet med ekonomen Adam Smiths idéer övergavs det äldre merkantilistiska systemet. I stället för att staterna investerade och lade sig i ekonomin lämnade de över detta till enskilda entreprenörer. För att kunna tjäna så mycket pengar som möjligt tillverkade dessa sådana varor som efterfrågades. Under industrialiseringen startade en massproduktion av varor som människor behövde i sin vardag, till exempel kläder och verktyg.

Ytterligare en förändring var de aktiebolag som utvecklades under 1800-talet. Även tidigare hade man kunnat gå ihop i olika bolag och dela på vinsten. Men då var alla delägare personligt ansvariga för driften: om företaget gick i konkurs gick också alla delägare i konkurs. I de nya aktiebolagen kunde man satsa pengar utan att riskera mer än de pengar man satsat.

Interiör från bank i London 1810. Banker kan fungera som ett mellanled mellan dem som har pengar att låna ut och dem som behöver låna för att ha råd med nya investeringar.

Sverige växer och förändras

SVERIGE

Under 1800-talet förändrades Sverige snabbt: industrialiseringen slog igenom, städer byggdes och politiska reformer genomfördes som förändrade ekonomin, det politiska systemet och kvinnans ställning. Folkrelserna växte fram. Under tidsperioden mer än fördubblades Sveriges befolkning. Från att ha varit 2,3 miljoner år 1800 blev vi 5,2 miljoner vid århundradets slut, trots att utvandringen till Amerika var mycket omfattande. Det fanns flera orsaker till den snabba befolkningsökningen.

Potatisupptagning, akvarell av Carl Larsson (1853-1919).

”Freden, vaccinen och potäterna”

I stora drag följde den svenska befolkningsutvecklingen samma mönster som i andra länder under industrialiseringen (se sidan 253). Den svenske biskopen och skalden Esaias Tegnér försökte redan år 1833 förklara orsakerna till denna befolkningsökning i Sverige. Han sammanfattade dessa med orden ”freden, vaccinen och potäterna”.

Freden

Den långa fredsperioden i Europa präglade i högsta grad Sverige, eftersom vårt sista (eller åtminstone senaste) krig utkämpades 1808-09 mot Ryssland, med en efterföljande dispyt med Norge 1814.

Den svenske kungen Karl XIV Johan bedrev en avspänningspolitik med Ryssland som kan ses som början på den svenska neutralitetspolitiken. Denna har bidragit till att Sverige har hållits utanför de två världskrigen och andra konflikter fram till idag.

Vaccinen

Även upptäckten av smittkoppsvaccinet i England fick stor betydelse för den svenska befolkningsutvecklingen. År 1801 började en professor i Lund på eget initiativ att vaccinera barn i Malmö. Resultaten lovade gott och 1816 fattade regeringen beslut om obligatorisk vaccination av alla landets invånare.

På grund av vaccineringen sjönk dödligheten påtagligt, framförallt bland barn och unga, som var känsligast för sjukdomen. I till exempel Linköpings stift hade smittkoppor tidigare orsakat vart fjärde dödsfall i åldrarna 1–10 år.

”Potäterna”

Liksom i många andra länder förde man i Sverige samman bondgårdarnas åkermark till större enheter. Denna reform kallades enskifte och skedde i olika etapper 1803, 1804 och 1807, för att slutligen övergå i det låga skiftet år 1827. Då fick jordägare rätt att få sin mark samlad på ett eller som högst på tre ställen.

Potatisen slog igenom i början av 1800-talet och samtidigt förstod man att den var en lämplig produkt att göra brännvin av. Enligt den tidens beräkningar gick det att få tre gånger så mycket brännvin om man odlade potatis som om man odlade säd på samma yta. Det var sällan potatisen odlades enbart i syfte att göra brännvin, men det var normalt en välkommen biprodukt.

Myten Jonas Ahlströmer

I Sverige brukar potatisen förknippas med Jonas Ahlströmer, som enligt traditionen lärde svenskarna att äta den. När han dog 1761 var det dock inte många svenskar som livnärde sig på potatis. Ahlströmers bidrag till potatiskulturen var i stället att han införde det engelska ordet *potatoes* i stället för det äldre tyska ordet *tartuffler* eller det mer inhemska ordet *jordpäron*.

Att själv göra brännvin hemma var vanligt bland bönderna fram till mitten av 1800-talet, då det förbjöds.

Dödstalen stannar på en låg nivå

Dödstalen hade genom historiens gång varit omväxlande höga och låga, men från och med 1800-talet kom de inte att stiga igen i Sverige. Från denna tidpunkt skulle dödstalen komma att förbli på en låg nivå. Naturligtvis är "freden, vaccinen och potäterna" viktiga förklaringar till detta, men dessutom förändrades attityden hos befolkningen. I stället för att enbart lägga liv och död i Guds hand, kunde man själv försöka förebygga sjukdomar och spädbarnsdödlighet. Det finns också forskare som hävdar att olika sjukdomars grad av smittsamhet gick ner.

Landshövdingeberättelser

KÄLLKRITIK

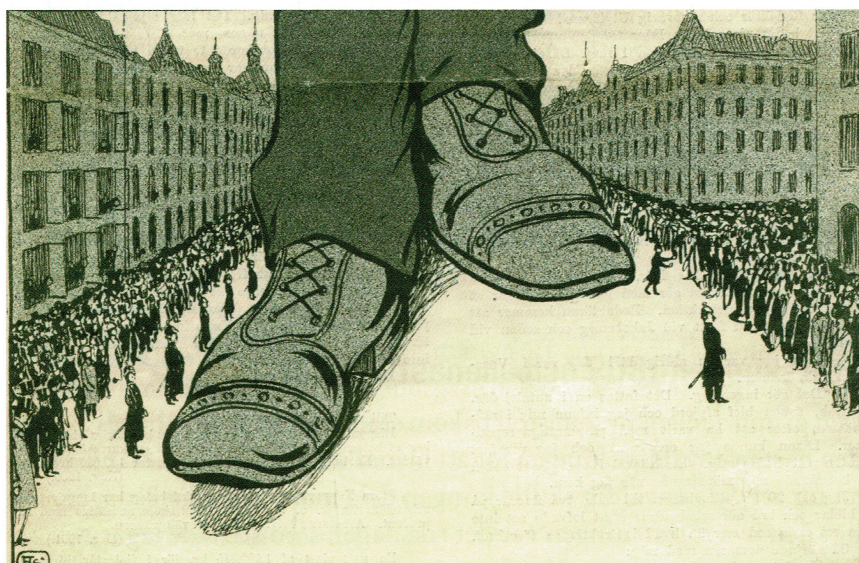
Under 1800-talet byggdes förvaltningen ut och blev mer byråkratisk. Ett exempel på det är landshövdingeberättelserna, som varje landshövding skulle skicka in till centralmakten vart femte år. Där redogör landshövdingen för verksamheten i länet.

Berättelserna kan vara problematiska ur ett källkritiskt perspektiv eftersom landshövdingen ofta förskönar vad han gjort och tonar ned vad han inte har gjort (tendens). Ibland används de som rena försvarsskrifter gentemot kritiska journalister.

Politiska förändringar och reformer

SVERIGE

Den svenska befolkningen ökade kraftigt trots att Sverige förlorade en fjärdedel av sin befolkning och en tredjedel av sin yta i och med förlusten av Finland 1809. Sverige tvingade till sig en union med Norge som ersättning för förlusten. Därefter har Sverige haft lycka att vara förskonat från krig.

Arbetarjättefoten ville illustrera en framväxande och underprivilegerad samhällsgrupp som ställde krav på politisk representation.

Samtidigt som Finland avträdde fick vi nya grundlagar, men den otidsenliga fyrståndsriksdagen levde kvar till 1866 då tvåkammarriksdagen inrättades.

Skråväsendet avskaffades med näringsfrihetslagarna och kvinnans ställning i samhället stärktes. I mitten av 1800-talet fick kvinnor samma arvsrätt som männen och de kunde som ogifta vid 25 års ålder ansöka om att förklaras myndiga.

Ny kungaätt och union med Norge

Sverige var illa sargat efter Napoleonkrigen och saknade tronföljare. En av Napoleons främsta generaler, Jean Baptiste Bernadotte (1763–1844), kom att bilda den svenska kungaätt som består än idag. Som svensk

kung antog han namnet Karl XIV Johan. Många svenskar hoppades på en snabb revansch mot Ryssland och att Finland skulle återerövas.

Men Karl XIV Johan ansåg att möjligheterna att återvinna Finland var för små. Däremot skulle det gå att skaffa en ersättning för Finland. 1814 invaderade därför den svenska armén Danmark, som då var Frankrikes enda allierade i Napoleonkrigen. Danskarna tvingades till en fred där Norge avträdde till Sverige. I Norge var den danske kungen vid denna tidpunkt enväldig. Meningen var att den svenske kungen skulle ta över hans ställning, men norrmännen ville annorlunda.

Vid Eidsvoll antog den 17 maj 1814 en norsk riksförsamling en ny, radikal grundlag som avskaffade enväldet samtidigt som en dansk prins valdes till Norges kung. Karl XIV Johan ingrep då militärt. Lösningen blev en kompromiss. Karl XIV Johan accepterade Norges nya grundlag, men den svenske kungen blev kung i båda länderna som nu förenades i en union. Sverige bestämde ensamt över den gemensamma utrikespolitiken. I interna norska frågor fick dock det norska stortinget och den norska regeringen besluta på egen hand, även om unionskungen hade möjlighet att tillfälligt förhindra besluten.

Som viss ersättning för Norge fick Danmark Svenska Pommern som dock nästan omedelbart blev en del av Preussen. Genom avträdandet av Svenska Pommern fick Sverige sina nuvarande gränser.

Statskuppen 1809 och allenastyrandet

Den grupp adelsmän som stod bakom statskuppen 1809 ville bli av med den nästan enväldige kungen för att få mer makt åt sitt eget stånd. I stället för att vara enväldig skulle kungen dela makten med riksdagen. Enligt den nya författningen var det riksdagen som stiftade lagar och bestämde över skatterna medan kungen skulle "allena styra riket".

När Karl XIV Johan tillträdde inleddes en konservativ regeringstid. Med sin personliga erfarenhet av den franska revolutionen visste han hur det kunde gå för en kung under revolutionära tider. Han hävdade bestämt under hela sin regenttid (1818–1844) sin personliga maktställning. Trots att Sverige med 1809 års nya grundlagar hade genomfört tryckfrihet bekämpade han den liberala pressens frihet.

Den långa freden

Med Karl XIV Johan inleddes en försiktigare utrikespolitik. Kungen hade inte mycket till övers för de revanschstämningar som fanns på grund av förlusten av Finland utan verkade för avspänning med den gamla fienden Ryssland.

Efter Karl XIV Johans tid fanns det förespråkare för ett svenskt in-

gripande i några krig, till exempel i Krimkriget 1853–1856 och det dansk-tyska kriget 1864. Den gamla motsättningen med Danmark hade ersatts av känslor av samhörighet mellan de skandinaviska folken. Den svensk-norska unionen höll sig dock utanför kriget, och den enda militära hjälp som danskarna fick var de frivilliga norrmän och svenskar som stred i den danska armén.

Ekonomiska reformer

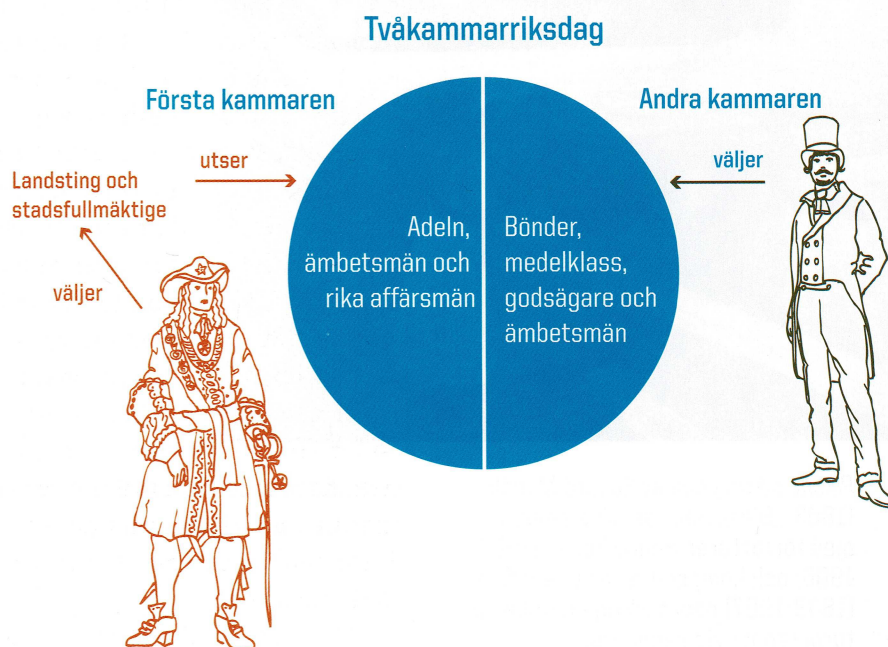
Med Oscar I, Karl XIV Johans son, fick Sverige till en början en mer framstegsvänlig och liberal monark. År 1842 beslutades att en allmän folkskola skulle införas, men det tog tid innan alla fick tillgång till utbildning. Inom ekonomins områden gick skråväsendet i graven genom två reformer: 1846 och 1864 års näringsfrihetslagar. Skråväsendet, som byggde på medeltida traditioner, gav vissa personer monopol på ett visst yrke: bara de som var medlemmar i till exempel guldsmedernas skrå fick också arbeta som sådana. I och med de två nya lagarna blev det möjligt för vem som helst att ägna sig åt hantverk och bli exempelvis skomakare, guldsmed eller skräddare. Oroligheterna revolutionsåret 1848 gjorde dock ett starkt intryck på Oscar I och medförde att hans politik blev mer konservativ.

Politiska reformer

Redan i början av 1800-talet ansåg många att en riksdag uppdelad efter de fyra stånden – adel, präster, borgare och bönder – var hopplöst gammalmodig. Särskilt liberalerna var kritiska. Många av dem tillhörde den nya medelklassen som inte var representerad genom ståndsriksdagen.

Men det var inte helt lätt att få till en modernare riksdagsform. Det fanns starka krafter i samhället, till exempel adel och präster, som motsatte sig en sådan förändring. De utgjorde mindre än en procent av befolkningen, men hade vardera 25 procent av makten i den gamla ståndsriksdagen. År 1866 gav till slut adeln och prästerna upp sitt motstånd mot förändringar och en ny riksdagsordning kunde inrättas.

Tvåkammarriksdagen från 1866 hade bättre förutsättningar att avspegla befolkningens sammansättning än den tidigare ståndsriksdagen, men ännu var stora grupper uteslutna.

Rösträttsvillkor

Rösträtt till andra kammaren hade endast män som fyllt 21 år, vilka hade en årsinkomst på 800 riksdaler eller en fastighet taxerad till minst 1 000 riksdaler.

Inledningsvis var det mindre än tio procent av befolkningen som hade rösträtt till andra kammaren. Vid förstakammarvalen var inkomst- och förmögenhetskraven ännu strängare.

Först från år 1921 skulle rösträtten bli allmän och lika för både män och kvinnor.

Tvåkammarriksdag

Den nya riksdagen som skapades 1866 organiserades i form av en tvåkammarriksdag med en första och en andra kammare. Andra kammaren valdes i direkta val av de manliga medborgare som uppfyllde villkoren för rösträtt. Första kammaren valdes indirekt av landstingen och stadsfullmäktige, och till dessa församlingar var det i inledningsskedet bara val vart nionde år och dessutom gällde det hårdare inkomstkrav för att få rösträtt dit. Redan året efter det att tvåkammarriksdagen infördes började den kritiseras. Ett förslag om allmän och lika rösträtt, alltså en röst per kvinna eller man, lades fram år 1867 men röstades snabbt ner.

I och med tvåkammarriksdagen uppstod ett partipolitiskt system i Sverige. De första partibildningarna delades inte upp efter den moderna höger-vänsterskalan, utan handlade mer om skilda intressen mellan stad och landsbygd och mellan "bönder" och "herrar". Viktiga sakfrågor i debatten rörde bland annat försvaret och skatterna.

Pikene på bryggen av Edvard Munch (1863-1944). Han var tillsammans med författaren Henrik Ibsen (1828-1906) och kompositören Edvard Grieg (1843-1907) några viktiga norska kulturpersoner vid denna tid.

Unionen med Norge upplöses

När unionen med Norge kom till var det delvis ett försök att skaffa en ersättning för Finland. Att det bara blev en union och att norrmännen fick ett inre självstyre sågs från svenskt håll bara som ett steg på vägen mot ett fullständigt införlivande i Sverige. Men norrmännen såg däremot självstyret som ett steg på vägen mot full självständighet.

Unionen fungerade bra till en början. Handeln mellan länderna ökade när tullarna minskade. I synnerhet Norge fick en mycket snabb ekonomisk utveckling. Också kulturellt upplevde Norge en storhetstid med flera, även internationellt sett, framstående konstnärer och författare. Inom politiken gick Norge före Sverige på flera områden. Parlamentarismen genomfördes snabbare och den allmänna rösträtten för män infördes 1898, elva år innan det skedde i Sverige. År 1913, en tid efter unionsupplösningen, infördes allmän rösträtt för kvinnor, också det tidigare än i Sverige. Detta gav norrmännen ett allt starkare självförtroende och det var därför inte underligt att de med tiden började kräva en fullständig självständighet.

När det norska parlamentet, stortinget, antog en lag om en egen norsk utrikesrepresentation i maj 1905 vägrade Oscar II att godkänna den. Den norska regeringen svarade med att avgå. Kungen lyckades därefter inte bilda någon ny norsk regering, varpå stortinget förklarade unionen som upplöst.

Det fanns en tid risk för krig mellan ”brödrafolken”, men unionsupplösningen kunde ske med fredliga medel genom förhandlingar i Karlstad. I oktober 1905 godkände både stortinget och riksdagen avtalet. Unionen var därmed upplöst.

utrikesrepresentation = ambassader och konsulat som tillvaratar landets intressen i utlandet

Kvinnofrågan

Carl Jonas Love Almqvists (1793–1866) bok *Det går an: En tafla ur lifvet* satte många känslor i svall när den kom ut 1839. I boken förälskar sig yrkeskvinnan Sara Videbeck i sergeanten Albert under en båtfärd. De beslutar sig för att de vill leva ihop utan att gifta sig. Enligt den tidens normer var äktenskapet det självklara målet för två nyförälskade.

Inte nog med att Almqvist lät sina huvudpersoner leva i ”synd”, han skildrade även Sara som en stark kvinna. Hon ifrågasatte avsaknaden av kvinnors rättigheter, till exempel rätten att bedriva en egen rörelse som hantverkare. Historien avslutas med att besvara frågan om det verkligen går för sig att leva på detta sätt. Svaret blir, inte oväntat: ”Det går an.”

Det går an

KÄLLKRITIK

Hur ska vi förstå Almqvists inlägg i kvinnofrågan med *Det går an*? Hur representativ var Almqvists uppfattning? Vi kan förstås inte veta exakt hur många människor som delade hans uppfattning. Men som historiker kan man försöka beskriva representativiteten på andra sätt än i antalet människor: Hans

uppfattning var tillräckligt spridd för att den skulle tas på allvar och bli offentligt debatterad. Men den var inte så vanlig att han fick stå oemotsagd. Därför är det rimligt att anta att hans bok kom precis i brytningspunkten mellan dessa åsikter.

Reformer för ökad jämställdhet

Almqvists bok var en del av en större fråga som engagerade många, nämligen vilka rättigheter kvinnorna skulle ha. Genom ekonomiska reformer öppnades arbetsmarknaden i ett första steg och kvinnan fick tillträde till hantverksyrkena. År 1853 fick kvinnor dessutom tillträde till folkskolläraryrket, först i avlägsna bygder och sex år senare i hela riket. Hela den privata arbetsmarknaden blev tillgänglig för kvinnor år 1864.

Och 1870 fick kvinnor rätt att avlägga studentexamen och studera vid universitet vid medicinska fakulteten. Men ända fram till 1920 behövde en gift kvinna sin mans tillstånd för att arbeta utanför hemmet.

I den serie liberala reformer som genomfördes vid denna tid ingick förändringar som i viss mån ökade jämställdheten:

- År 1845 fick män och kvinnor lika arvsrätt. Tidigare hade det bara varit så i städerna, men på landsbygden hade kvinnor bara fått ärva hälften av vad männen fick ärva.
- År 1858 kunde en ogift kvinna förklaras myndig om hon fyllt 25 år. Hon behövde dock ansöka om att bli myndig vid domstol, och om hon gifte sig blev hon automatiskt omyndig igen.
- År 1862 fick kvinnor en begränsad möjlighet att rösta, nämligen i de kommunala valen där alla – som hade en viss inkomst – fick rösta.
- År 1884 fick kvinnor rätt att fritt välja make.
- År 1884 blev en ogift kvinna myndig vid samma ålder som en man, det vill säga vid 21 år.
- År 1920 togs möjligheten bort för en ogift kvinna att avsäga sig myndigheten. Från och med detta år blev även en gift kvinna myndig vid 21 års ålder.
- År 1921 infördes allmän rösträtt för kvinnor (efter ett beslut i riksdagen år 1919).

Redan innan debatten om kvinnans rösträtt drog igång på allvar, mot slutet av 1800-talet, hade alltså en del reformer genomförts. En bidragande faktor till reformviljan var säkert behovet av kvinnlig arbetskraft. Kvinnornas frigörelse skedde till stor del ännu på männens villkor.

Sveriges första kvinnliga läkare

Karolina Widerström utexaminerades år 1887. Hon kom att specialisera sig på gynekologi och arbetade hårt för kvinnors hälsa. Parallellt med det arbetet var hon liberal politiker. Ett stort problem för de första kvinnliga läkarna var att kvinnor inte hade rätt till högre offentliga tjänster och därmed hade de inte heller möjlighet att använda sjukhusens operations-salar. Genom skrivelser och bildandet av kommittéer fick dock de kvinnliga läkarna under början av 1900-talet tillträde till sjukhustjänster.

Industrialiseringen i Sverige

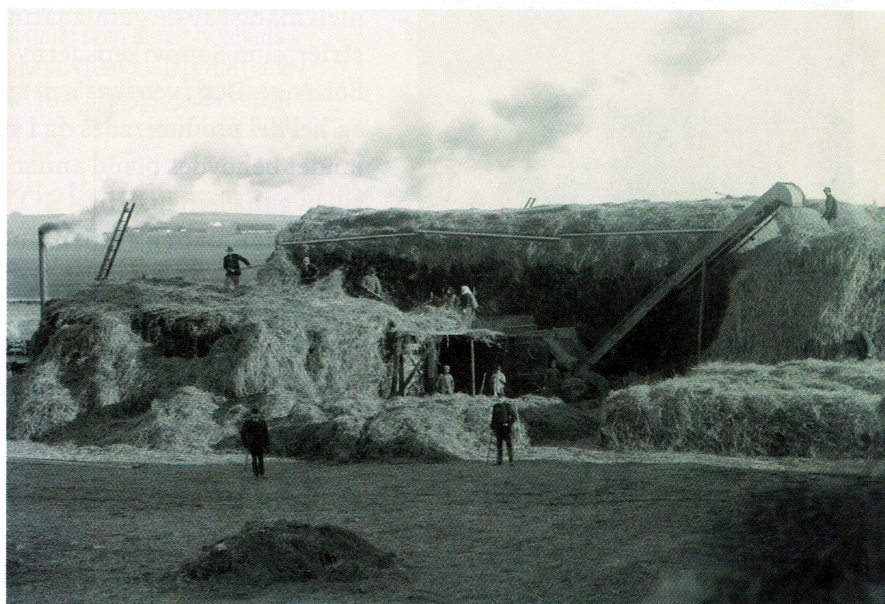
SVERIGE ca 1870-1930

Industrialiseringen i Sverige kom igång nästan hundra år senare än i England. Det tog tid för förändringar att nå hit till utkanten av Europa och slå igenom. Den lilla folkmängden på den stora ytan var ett hinder som först kunde bemästras när järnvägarna byggdes ut från mitten av 1800-talet.

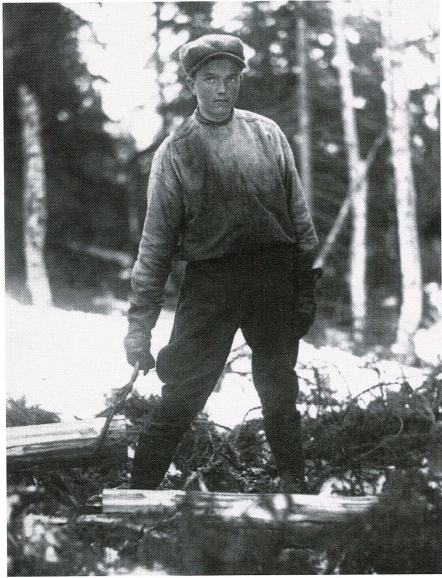
Jordbruk, trä och järn - de svenska resurserna

I England hade bland annat handeln och nya produktionsmetoder skapat rikedomar, vilka i sin tur möjliggjorde investeringar i industrin. I Sverige var det däremot jordbruket, skogen och järnet som drog i gång industrialiseringen. Det allt effektivare jordbruket producerade så mycket att delar av skörden kunde exporteras. De svenska bönderna fick nu regelbundna inkomster i pengar. Det stimulerade till framväxten av industrier som tillverkade produkter som bönderna behövde. Ett effektivare jordbruk bidrog också till att färre människor behövdes på landsbygden, vilket innebar att industrin kunde få tillgång till mer arbetskraft.

De växande städerna på kontinenten behövde trä som byggnadsmaterial. Efterfrågan verkade omätlig och konkurrenterna var få. I Norrland fälldes träd för att sedan flottas nerför älvarna till älvmyningarna, där ångdrivna sågverk tillverkade bräder och plankor. Inom sågverksindustrin, liksom inom jordbruket, skapade exportinkomsterna en ökad köpkraft hos de anställda. Detta ledde till större efterfrågan på nya industrivaror, till exempel från den framväxande textilindustrin.

Ångtröska fotograferad år 1899.

I Norrlands inland avverkades skog som fraktades ner till kusten genom flottning i älvarna. Vid kusten låg sågverken som sågade upp timret till bräder och plankor.

Storbritanniens och andra länders växande järnindustri gjorde att de svenska järnbruken fick problem. De svenska producenterna lyckades utveckla nya metoder som gjorde att man kunde följa med i utvecklingen, men många av de gamla järnbruken slogs ut och ersattes av stora industrier, som Sandvikens jernverk (1862) och Domnarvets jernverk (1878) i Borlänge. Den svenska järnexporten minskade i slutet av 1800-talet, men en hel del producerades då i stället för den inhemska marknaden. Inom landet behövdes bland annat stål till järnvägsräls samt balkar och spik till bygnadsindustrin.

Viktigt för den svenska industrialiseringen var också att ett modernare bankväsen uppstod. Det gjorde det enklare att låna pengar till investeringar. Dessutom såg flera utländska intressenter utvecklingen i Sverige som ett lovande projekt som de ville vara med och satsa pengar på i hopp om framtida avkastning.

Industrialiseringen i Sverige blev mycket framgångsrik. Om vi blickar lite framåt i tiden kan vi konstatera att det under hundraårsperioden 1870–1970 bara var Japan som hade en högre tillväxttakt. Detta har skapat tillgångar som människor i början av perioden knappt kunde drömma om. Men även i Sverige hade industrialiseringen sina mörka sidor. En sågverksarbetare berättar:

Det var sällsynt att en gammal sågverksarbetare hade alla fingrar kvar. Luffarsågen med sitt stora antal öppna klingor var direkt livsfarlig att beträda. Axeländar och kuggjul var oskyddade överallt. Och den som blev invalid blev tiggare, något annat fanns inte. Självt hade jag råkat ut för ett flertal olycksfall under min tid, dock ingen stympning av något slag. Sammanlagt har jag väl varit ledig omkring 14–15 månader på grund av olycksfall, så jag har faktiskt haft tur.

Barnarbete i industrin förekom också i Sverige, även om det inte var lika omfattande som i England. En läkare vid Motala verkstad beskrev barnarbetarna som "bleka och slappa, kulna och ruskiga med en gång som liknar gubbens trötta och tunga fjät". På bilden ser vi arbetare vid en träindustri i Norrland i början av 1900-talet. Längst fram sitter märkpojarna som hade som uppgift att märka virket.

fjät = steg

Vad drev den svenska industrialiseringen?

HISTORIESYNER

Avsnittet "Jordbruket, trä och järn - de svenska resurserna" i den här boken framhåller att det, liksom i Storbritannien och övriga Europa, var efterfrågan (det vill säga de ekonomiska

orsakerna) som var motorn för industrialiseringen. Det är en *talkning* av skeendet. (Jämför med rutan på sidan 250.)

Kläder och verkstäder

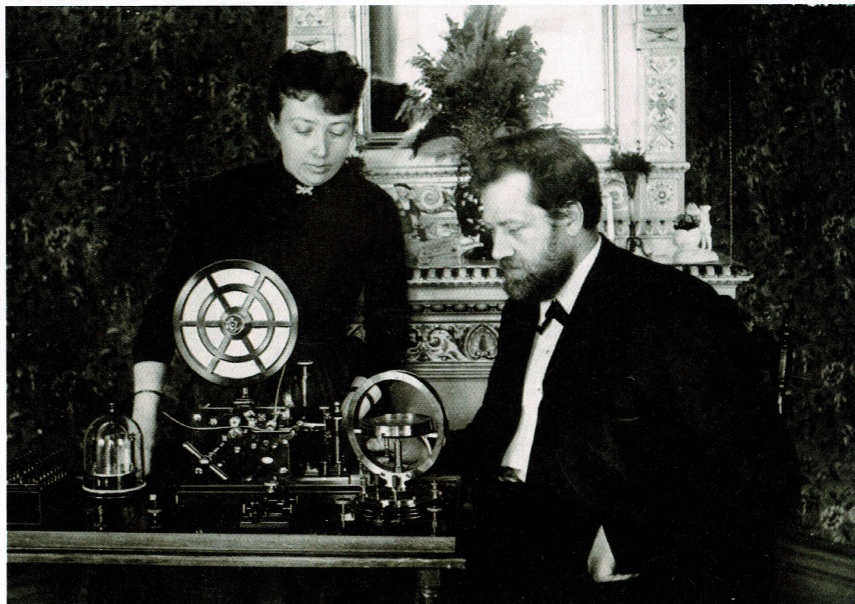
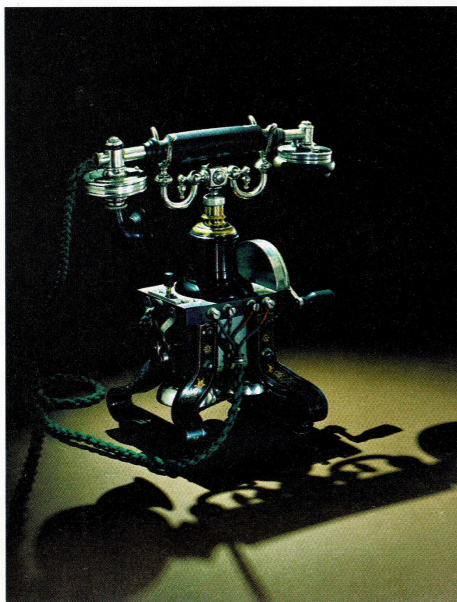
Även om textilindustrin inte spelade en lika stor roll i Sverige som i England, var det inom denna bransch som de första moderna fabriker skapades. Norrköping kom att kallas "Sveriges Manchester" efter den stad i England som hade mest ylleväverier.

En annan industri som blev mycket viktig var verkstadsindustrin. Den växte för att möta behovet av maskiner till jordbruket, utrustning till järnvägarna och så småningom till byggandet av vattenkraftverk för elektrifiering. De kanske mest berömda svenska verkstadsindustrierna byggde sin verksamhet på svenska uppfinningar. En del av dessa företag, till exempel Ericsson, SKF och ASEA (senare ABB), blev tidigt världsledande och har än idag stor betydelse för svensk ekonomi.

De svenska snilleindustrierna

De så kallade snilleindustrierna byggde på svenska uppfinningar som säkerhetständstickan (Swedish Match), dynamiten (Bofors), kullager (SKF), skiftnyckeln (Bahco) och mjölkseparatörn (Alfa Laval). Även om telefonen var en amerikansk uppfin-

ning, vidareutvecklades den av svensken Lars Magnus Ericsson (1846-1926). Hans första telefonapparat började säljas år 1878 och detta år lyckades företaget sälja 22 par telefoner, där varje par bestod av två telefoner med en kabel emellan.

LM Ericsson presenterade 1892 en bordstelefon där hörlur och mikrofon byggts samman till en telefonlur. Telefonen kallades för "Taxen" och bidrog till företagets framgångar inom telefonins område.

Lars Magnus Ericsson med hustrun Hilda framför en telegrafapparat omkring år 1895. Hon var bara sjutton år gammal när de träffades, sedan Lars Magnus kallats hem till hennes far för att reparera en orgel. Hilda kom senare att arbeta nära sin man, både med dagligt arbete i fabriken och som rådgivare.

Efter många års arbete med att framställa ett säkrare sprängämne, fick Alfred Nobel 1867 patent på dynamit. Produkten blev snabbt en stor internationell försäljningssuccé. Även om dynamit numera inte längre är det dominerande sprängämnet, används den än idag ofta i situationer som kräver vattentålighet. På bilden syns dynamitpatroner av fabrikket Nobels Extradynamit.

Urbaniseringen

SVERIGE

Författaren Per Anders Fogelström har i romanen *Mina drömmars stad* beskrivit hur den femtonårige Henning Nilsson - liksom tusentals andra i samma situation - bestämde sig för att pröva lyckan i staden: Hur staden lockade med fler möjligheter än landsbygden och hur han lämnade det gamla bakom sig.

Sensommarkväll, i ångans år 1860. [...] Henning Nilsson hade varit på väg snart en vecka. Försökt dämpa sin iver, undvika att bli uttröttad: Emellanåt hade han frågat mötande om avståndet, senaste milen hade beskeden blivit allt mer precisa. Nyss hade en gumma pekat och sagt: när man passerar gården där borta ser man bron och tullen.

Pojken gled ner på slänten mot åkern och plockade fram en brödbit ur fickan. Tuggade sakta medan han funderade. Tidigare hade han haft en känsla av att staden skulle välkomna honom, alla svårigheter vika undan när han väl kom fram. Nu började han tvivla, känna en svag oro över att ha lämnat det välbekanta och säkra. Det som nyss varit outhärdligt kunde han nästan sakna nu. [...]

Bostadsnöd i Stockholm år 1873.
Nybyggare i Tyskbagarbergen,
teckning av H. Peterson.

Trångboddhet var mycket vanligt i städerna långt in på 1900-talet.

UTBLICK

Alla väntade. Ingen väntade. I staden fanns ingen som han kände, ingen han kunde be om hjälp. Bakom sig hade han skurit av banden, ingen väg ledde tillbaka.

Ur *Mina drömmars stad* av Per Anders Fogelström (1917-1998)

Livet i städerna

I början av 1800-talet levde cirka 90 procent av Sveriges befolkning på landsbygden. Städerna var få och små. Den absolut största staden var Stockholm med cirka 80 000 invånare. Därefter kom Göteborg med en folkmängd på ungefär 13 000, sedan Karlskrona och Norrköping med vardera 9 000-10 000. Andelen stadsbefolkning i Sverige tredubblades från 10 procent (1850) till 30 procent (1910). En stor del av denna ökning berodde på urbaniseringen, det vill säga att många flyttade in till städerna.

Trångboddheten

När städerna växte så snabbt hann man inte med att bygga. Bostadsbristen blev ett stort problem. Många tvingades ibland att dela på en mindre lägenhet eller till och med ett enda rum. Likaså var de hygieniska förhållandena minst sagt bristfälliga.

Moa Martinsson skildrar i sin roman *Kyrkbröllop* (1938) hur Norrköping förvandlades under 1880-talet:

Det var stor bostadsbrist i Norrköping på den tiden. Folk packade ihop sig hur som helst för att slippa dra utom tullarna och få för långt till fabriker där de flesta arbetade. Inneboendesystemet florerade till den

grad att jag som varit inackorderad i olika hem aldrig haft en ensam bädd, antingen en vuxen eller en barnunge, också inackorderad, hade jag som sängkamrat.

Renhållning

De två kvinnorna på bilden var så kallade pudrett- eller skitbärarkärringar. De höll Stockholm rent från latrin genom att bära det till närliggande vattendrag. Teckning av Svedman.

En ny stadskultur

I och med att många invånare från de gamla byarna drog in till städerna hade inte städernas arbetare någon gemensam kultur i form av traditio-

ner, sedvänjor och värderingar. I stället skapades en ny kultur av de många landsbygdstraditionerna. De regionala skillnaderna började suddas ut.

Ett konkret exempel på detta skulle kunna vara snapsvisans födelse. I det äldre bondesamhället fanns det tidigare olika så kallade skålvisor i de olika bygderna. Alla människor som bodde inom ett område kunde de lokala melodierna. Men när arbetarna i städerna umgicks kunde de inte varandras visor, utan i stället uppstod nya snapsvisor som sedan levtt kvar fram till idag, bland andra "Helan går".

I de snabbt växande städerna fanns det få band kvar till den gamla bygden. Därmed försvann även de gamla sociala skyddsnäten. Som nyinflyttad till en stad kände man inte många, man hade kanske inga släktingar som bodde där och hade man otur och blev sjuk var det svårt att få hjälp.

Städerna medförde dessutom anonymitet. Det var lättare att bli en i mängden bland tusentals andra arbetare i städerna. Anonymiteten medförde en minskad kontroll från samhällets sida, särskilt från kyrkan.

Den stora utvandringen till Amerika

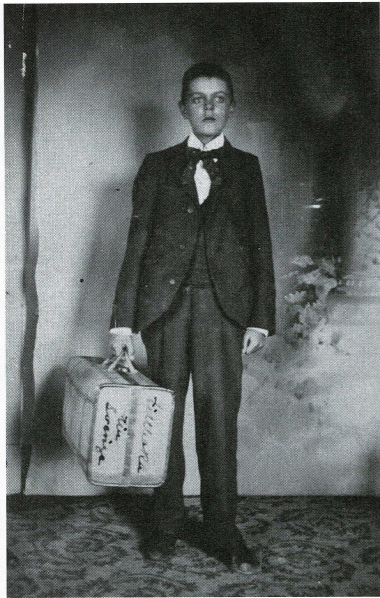
Trots den begynnande industrialiseringen kunde det vara svårt att tjäna sitt levebröd i Sverige. Många valde att emigrera. I brev som skickats till Sverige från dem som valde att flytta antyds några orsaker till deras beslut:

Här (i Amerika) har vi rika män, vi har lärda män, vi har dugande män, vi har basar som kör med oss ibland - men herrar har vi inte.

När ni ger era barn allmän rösträtt (för det är vid valurnan som klasskillnaderna försvinner), när ni skiljer stat och kyrka, när ni ändrar några av era ålderdomliga lagar och tar skolan ifrån prästerskapet, då ska jag sälja allt jag har här och fara hem för att vila i er jord.

1800-talet i Göteborg, som redan då var Sveriges näst största stad.

Utvandrare från Sverige.

Från Sverige utvandrade drygt 1,1 miljoner människor under tiden 1850–1930, trots att det vid mitten av 1800-talet bara fanns omkring 3,5 miljoner invånare i hela landet. Först på 1930-talet förändrades mönstret och fler människor flyttade till Sverige än från.

Bland emigranterna fanns många som var religiösa. Vissa grupper, bland annat de så kallade läsarna, lämnade Sverige på grund av bristande religionsfrihet. Andra var jordlösa och utvandrade på grund av de till synes ändlösa tillgången

på ny mark att odla i Amerika. Ytterligare andra var äventyrslystna och lockades kanske av det kaliforniska guldets. Och en sista grupp bestod av människor som av olika skäl inte accepterades av det samhälle de levde i.

Folkrörelserna

Folkrörelserna var organisationer som samlade människor vilka ville förändra samhället. De viktigaste var arbetarrörelsen, väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och kvinnorörelsen. Mot slutet av 1800-talet växte dessa och blev allt viktigare. Folkrörelserna präglades av ett bildningsideal. Stora delar av befolkningen var i praktiken utestängda från utbildning efter folkskolan. Folkrörelserna kom därför att utvecklas till viktiga vuxenskolor, där medlemmarna utbildades i studiecirklar.

De fyra stora folkrörelser var ofta nära förbundna med varandra. Att vara aktiv i flera av dem samtidigt var inte ovanligt. Folkrörelserna tränade sina medlemmar även i bland annat mötesregler, proto-

Folkbildning och arbete för rösträtt och demokrati stod på flera av folkrörelsernas program. Stockholms arbetarebibliotek såg till att lådor med böcker kom ut på arbetsplatserna, så att fler skulle ha möjlighet att låna böcker.

kollskrivande och argumentation, vilket gjorde dem alltmer slagkraftiga i den offentliga debatten. Det var ett sätt att skola in vanliga människor i viktiga politiska och demokratiska processer. Folkrörelserna skulle också komma att få stor betydelse i kampen för allmän rösträtt.

Arbetarrörelsen

Mot slutet av 1800-talet slog arbetarrörelsen igenom som en följd av en serie strejker i Norrland, där Sundsvallstrejken 1879 är den mest kända. En fackföreningsrörelse uppstod som försökte förbättra villkoren för arbetarna. År 1889 bildades Socialdemokratiska arbetarepartiet och år 1902 Landsorganisationen (LO). De kämpade för rösträtt, högre löner, bättre anställningsvillkor och inte minst bättre arbetstider:

*Åtta timmar knoga för åtta kronors peng,
åtta timmar fritt och åtta uti säng.*

Under 1890-talet blev rösträtten en allt viktigare politisk fråga. Andra prioriterade områden för arbetarrörelsen var tillgången till bättre bostäder som människor hade råd att leva i samt matpriserna. Som ett resultat av denna strävan bildades Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening (HSB) och Kooperativa Förbundet (KF).

UTBLICK : Väckelserörelsen

Rätten att hålla privata religiösa möten utanför statskyrkans organisation förbjöds i det så kallade konventikelplakatet från 1726. Den som ordnade eller deltog i sådana möten riskerade att straffas med fängelse, straffarbete eller till och med landsförvisning. Upplysningstidens idéer och sekulariseringen var orsaker till att förbudet följdes allt sämre. Mot prästeståndets vilja avskaffade riksdagen lagen 1858. Även om samhället inte släppte all kontroll av det religiösa livet, öppnade beslutet vägen för ett friare religiöst liv.

Wäckelserörelserna bestod av olika kristna samfund med trosuppfattningar som inte stämde överens med den svenska statskyrkans tro.

En förstamajdemonstration i Sundsvall 1890.

konventikel = religiöst möte ordnat av annan än statskyrkan

• Några av dessa samfund var Svenska Missionsförbundet, Metodistkyrkan, baptisterna, pingströrelsen och Frälsningsarmén.

• Även om det redan under 1800-talet hade blivit tillåtet att gå ur Svenska kyrkan, var det inte alltid lätt att få gå sin egen väg när det gällde tron. Alla var nämligen tvungna att tillhöra en religion. Det skulle dröja ända till år 1951 innan man fick välja att gå ur Svenska kyrkan av andra skäl än att man ville gå in i ett annat samfund.

• Nykterhetsrörelsen

• Ett annat exempel är nykterhetsrörelsen. Den vände sig mot det allmänna supandet i landet under 1800-talet. Uppgifter tyder på att framförallt männen drack mycket vid den här tiden. Den mängd som nämns är uppemot 40 liter ren sprit per person och år, men den är förmodligen överdriven.

Fredrika Bremer på rösträttsvykort

Den kvinnliga rösträttsrörelsen kom att växa sig stark under slutet av 1800- och början av 1900-talet. Som ett led i kampen gav man bland annat ut vykort med argument för kvinnlig rösträtt. Här visas ett sådant med porträtt på och text av Fredrika Bremer:

*Fädernesland, du som jag älskat ...
giv dem, giv för din framtids skull åt alla dina döttrar,
vad du nekade min ungdom, frihet, framtid, ett hem
för andens liv!*

*Fädernesland, du som jag mycket älskat — — —
giv dem, giv, för din framtids skull åt alla dina döttrar,
vad du nekade min ungdom, frihet, framtid, ett hem
för andens liv!*

Fredrika Bremer.

· Nykterhetsrörelsen menade att alkoholfrågan inte bara var en moral-
· fråga, utan att det i grund och botten var en social fråga, eftersom alko-
· holismen var mest utbredd bland dem som hade det sämst. Att även fa-
· miljen till den som söp drabbades hårt, var en viktig aspekt för nykter-
· hetsrörelsen.

· Kvinnorörelsen

· Kvinnorörelsen kom att bli oerhört betydelsefull för kvinnors juridiska
· ställning i hemmet och i arbetslivet och så småningom även för rösträt-
· ten. År 1873 bildades exempelvis "Föreningen för gift kvinnas ägande-
· rätt". 1800-talets svenska kvinnorörelse var i huvudsak liberal i sin in-
· riktning. Arbetarrörelsens kvinnor engagerade sig från början mer i ar-
· betarnas villkor, oberoende av kön, än i kvinnors specifika ställning.
· Men från 1900-talets början fick även den socialistiska kvinnorörelsen en
· fastare organisation.

· En viktig portalfigur för den svenska kvinnorörelsen var Fredrika
· Bremer, som blev världsberömd genom sin roman *Hertha* (1856). Det är en
· mörk roman som skildrar kvinnans ofrihet. Fredrika Bremer tog till sig
· "skyddslingar" – ofta unga, fattiga flickor som inte hade råd att utbilda
· sig – och ordnade seminarier för dem. Det var ett slags bildningscirklar
· där även kvinnor kunde få en utbildning.

Vilka var kvinnorna på Bremers seminarier?

VETENSKAP

Magaret Howitt var en ung engelsk kvinna som stannade ett år hos Bremer och beskrev seminarierna i sin dagbok:

Det var en tid af mycket motstånd, af hård strid. Många förljliga företaget [seminarierna], många klandrade det. Men den lilla skaran höll troget tillsammans, följande den grundsats att enighet är styrka och att de tillsammans skulle besegras eller segra. Regeringen, som i Sverige spelar en viktigare roll än i England, gjorde emellertid intet för saken. [...]

Det var synbarligen majoritetens önskan att de svenska kvinnorna fortfarande skulle hålla sig vid spinnrocken, vid kokboken, fransyska språket och dansen. [...]

Från detta seminarium skola upplysta lärarinnor utgå öfver hela landet. Både gossar och flickor skola under deras ledning växa upp inom alla samhällsklasser, och så skall grunden läggas till hela nationens högre bildning och förädling. [...]

Dessutom, då män af mera ytlig bildning lära sig inse huru mycket större behaget och fördelen är af att ega en väl uppfostrad hustru, som kan tänka på något högre än köket och salongen och hur mycket skickligare hon är att väl uppfostra sina barn, så skola äfven de ifrå för en högre grad af bildning. De "svenska kvinnorna" som beskrivs i dagboken var knappast arbetarkvinnor, eftersom "kvinnorna" förväntades kunna franska och vistades i "salonger". Det är också tydligt att det inte var arbetande kvinnor utan (blivande) hemmafruar det talades om i dagboken. Med andra ord var det medelklassens kvinnor som Bremer utbildade, som i sin tur sedan skulle utbilda gossar och flickor från alla samhällsklasser. Det var medelklassens kvinnor som skulle förändra nationen.